

Kiss Judit

MODERNIZÁCIÓS UTAK TANULSÁGAI

1. A XXI. század első évtizedében az a magyar gazdasági stratégia kulcskérdése, hogy hogyan sikerül a transzformációt immáron befejező gazdaságot az európai centrum utoléréséhez elengedhetetlen gyors növekedési pályán tartani, s a perifériából a centrumba vezető gazdasági és társadalmi modernizációt végrehajtani.

1.1 Következésképpen 2000 júliusa és 2001 márciusa között az MTA Világgazdasági Kutatóintézetében a Gazdasági Minisztérium megbízásából kutatás folyt „Kiválasztott európai országok modernizációs törekvéseinek elemzése” címmel. A kutatás céljai az alábbiak voltak: hét korábban perifériás vagy félperifériás kis európai ország, illetve egy régió (Finnország, Görögország, Írország, Portugália, Észtország, Lengyelország, Szlovénia, és Katalónia) példáján

- * bemutatni a bejárt felzárkózási pályákat, modernizációs utakat, illetve az elhalasztott modernizációs lépéseket,
- * megvizsgálni, hogy milyen feltételek és tényezők akadályozták, illetve segítették elő a fejlődést,
- * meghatározni, hogy melyek azok a gazdaságpolitikai eszközök, amelyek szerepet játszottak a modernizációban,
- * megállapítani, hogy milyen gazdasági és társadalmi hatással járt a felzárkózás és a modernizáció, valamint hogy
- * mindezekből milyen következtetéseket lehet levonni a magyar modernizációs stratégia számára.

A kiválasztás szempontja az volt, hogy olyan országokat mutassunk be, amelyek adottságaik (például terület, népességszám, földrajzi fekvés, természeti tényezőkkel való ellátottság, országméret, világgazdasági helyzet) révén hasonlítanak Magyarországra, illetve az általuk bejárt fejlődési-modernizációs pálya alkalmazható, követhető tanulságokkal szolgál a magyar felzárkózási, modernizációs stratégia számára.

2. Ami a kutatás módszertanát illeti, bár a vizsgálat tárgyát képező országok a közös vonások – viszonylag kis országméret és belső piac, erőteljes világgazdasági nyitottság

és függés, markáns külgazdasági (export) orientáció és alkalmazkodási kényszer, *policy taker* pozíció, az Európai Unióhoz mint modernizációs horgonyhoz való kapcsolódás – ellenére eltérő sebességű és jellegű fejlődési utakat jártak be, az összehasonlíthatóság érdekében kutatásunk egységes szempontok alapján történt.

2.1. A kutatás kiindulópontjaként került sor a pre-take-off időszak, azaz az illető ország gazdasági-társadalmi öröksége, meghatározottsága, vagyis az indulási feltételek vizsgálatára. Ez a már EU-tagdá váltak (Finnország, Görögország, Írország, Portugália, illetve Katalónia) esetében a csatlakozást megelőző időszak, míg az átmeneti országok (Észtország, Lengyelország, Szlovénia) esetében a rendszerváltás időszakának, illetve az EU-tagságra való felkészülési időszaknak az alaposabb és célirányos vizsgálatát jelentette. Ugyanakkor szinte minden esetben kitértünk a fentieket megelőző történelmi időszakok vizsgálatára is, mivel kutatásaink során beigazolódott az a hipotézis, hogy a történelmi múlt, a múltbeli kötődések és függőségi viszonyok, a már elért gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális fejlettségi szint alapvetően meghatározzák a felzárkózás ütemét és sikerét.

2.2. A kutatás következő része feltárta a felzárkózás sikerének, illetve kudarcának tényeit, bizonyítékait, elemezvén a megvizsgált ország jelenlegi állapotát, az elért fejlettségi szintet, a bekövetkezett strukturális változásokat, az elért nemzetközi versenyképességet, vagyis a perifériából a félperifériába, illetve a félperifériából a centrumba vezető utat.

2.3. Kutatásunk gerincét annak a kérdésnek a megválaszolása képezte, hogy hogyan sikerült a fenti eredményeket elérni, a take off-ot megvalósítani? Milyen gazdasági és politikai feltételekre, milyen kritikus tömegre, illetve időtávra volt szükség a felzárkózáshoz? Milyen szerepet játszottak az alábbi tényezők a felzárkózásban, illetve annak elmaradásában:

- * a gazdasági növekedés;
- * az akkumuláció, a beruházások, a megtakarítások, a külföldi tőke, a multinacionális vállalatok tevékenysége, az EU-transzferek;
- * a külső és a belső makrogazdasági egyensúly, s ezek finanszírozása, az eladósodottság;
- * a gazdasági nyitottság, a földrajzi helyzet, a regionális meghatározottság, a világgazdasági alkalmazkodás, a világgazdasági mozgástér, a világgazdasági integrálódás, a függőségi viszonyok, illetve azok felszámolása;
- * az EU-integráció, illetve a taggá válás lehetősége;

- * a struktúraváltás;
- * a mikroszintű változások, a privatizáció;
- * a külső és a belső verseny;
- * a termelékenység, a reálbérek;
- * a műszaki-technikai fejlődés, az R & D;
- * a humán tényezők (a társadalom szerkezete, a munkaerő minősége, az oktatás és a képzés);
- * a jövedelem differenciálódás, az újraelosztási viszonyok, a „szociális béke”;
- * a belső gazdasági és társadalmi integráció, illetve a dezintegráció, a regionális különbségek;
- * az állami szerepvállalás (tulajdonos, irányító, finanszírozó állam);
- * az intézményi struktúra;
- * a politikai rendszer;
- * a metagazdasági tényezők (infrastruktúra, jogviszonyok, jogbiztonság, a gazdaságpolitika kiszámíthatósága, politikai stabilitás).

2.4. A fentiek ismeretében került sor az alkalmazott gazdaságpolitika (policy mix) értékelésére, gazdasági hatékonyságának és társadalmi hatásának vizsgálatára, a felzárkózás, illetve a kudarc nyerteseinek és veszteségeinek nevesítésére, valamint a magyar modernizációs stratégia számára levonható tanulságok megfogalmazására.

3. A kutatás legfontosabb eredményei az alábbiak:

3.1. A *pre-take off* időszak vizsgálata egyértelművé tette, hogy azok az országok voltak sikeresek a felzárkózásban és a modernizációban, ahol az indulási alapok jobbak, kedvezőbbek voltak. Az alapokat azonban nemcsak a már addigra elért gazdasági fejlettségi szint és intézményi rendszer jelentette, hanem történelmi, politikai, társadalmi, kulturális, sőt lélektani meghatározottságok is. Az induló pozíció tehát döntő jelentőségűnek bizonyult a fejlettségbeli szintkülönbség ledolgozásában. Az is bebizonyosodott, hogy a fejletlenebb országoknak a fejlettekhez képest még ahhoz is többet kellett teljesíteniük, hogy megtartsák eredeti pozíciójukat.

3.1.1. A felzárkózás szinte minden esetben olyan mértékű teljesítményt igényel, hogy megvalósítása aligha képzelhető el extra belső vagy külső impulzusok nélkül. Ez lehet radikális politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás, mint a rendszerváltó országok esetében, vagy a világgazdaságba való erőteljes integrálódás, egy fejlettebb

országcsoporthoz (EU) való intézményes kapcsolódás, a külföldi tőke vagy az EU-transzferek szerepe, illetve a felsorolt tényezők együttese.

3.2. Mint ahogy a transzformációt is eltérő módon és sebességgel hajtották végre az egyes rendszerváltó országok (gondoljunk csak a sokkterápiát alkalmazó Lengyelországra, a gyors privatizálást és átalakulást alkalmazó Magyarországra és Észtországra vagy az óvatos és fokozatos gazdasági átalakulást végrehajtó Szlovéniára), ugyanúgy a felzárkózást és a modernizációt is eltérő sebességgel, módon és eredménnyel hajtották végre a vizsgált országok. Közülük a leglátványosabb fejlődést Finnországnak sikerült elérnie, amely 1945 és 1970 között a perifériából a félperifériára jutott, a világgazdaságtól elzárt agrárországból iparilag fejlett országgá vált, majd pedig napjainkra a világ élmezőnyébe került: jelenleg a világ versenyképességi rangsorában Finnország a 3. helyet foglalja el, és egy főre eső GDP-je hasonló az USA-éhoz. Finnország a bizonyíték arra, hogy kis, nyersanyagban és tőkében szegény, függő ország is kitörhet a perifériás létből, és a centrumhoz tartozhat, sőt akár az élmezőnybe is kerülhet. Ha szerényebb mértékben, de ugyanezt bizonyítja Írország példája is. Portugália esetében pedig az a különlegesség, hogy itt egy hajdani gyarmattartó centrumországnak sikerült az EU-tagság révén perifériális helyzetéből ismét a centrum felé közelíteni.

3.3. A modernizációs kísérletek vizsgálata azt mutatja, hogy nincsenek egyértelműen csak sikeresnek vagy csak kudarcnak elkönnyvelhető esetek, hiszen a sikerességnek is vannak árnyoldalai (például a kereskedelmi mérleghiány vagy az eladósodottság növekedése, a jövedelmi és regionális különbségek emelkedése), míg a sikertelen kísérleteknek is lehetnek sikeres elemei (például a konvergenciakritériumok teljesítése Görögországban). Ráadásul – mint ahogy azt Portugália példája mutatja – a felzárkózás sem egy állandó lineáris előrehaladási folyamat; több, rövidebb – konjunkturális és strukturális jellegű – felzárkózási szakaszból állhat, s az egész folyamatot megtorpanások és visszaesések szakíthatják meg. Ráadásul vannak olyan fejlődési szakaszok (például a tudásalapú gazdaság felé vezető út), amelytől nem lehet feltétlenül gyors és látványos sikereket várni. A felzárkózás és a modernizáció mindenképpen időigényes folyamat, s a szükséges időtáv nehezen prognosztizálható. Egyes becslések szerint Lengyelországnak 27-47 évre lenne szüksége az EU utoléréséhez.

3.4. A felzárkózásnak csak egyik eleme lehet a tartós gazdasági növekedésen alapuló utolérés, amelyet igen sokszor konjunkturális elemek segítenek. Nem lehetséges ugyanis modernizáció a gazdaság makro- és mikro-szerkezetének strukturális átalakulása, a technológiai fejlődés, valamint az illető ország nemzetközi versenyképességének erősödése, továbbá a társadalom és a környezet állapotának javulása nélkül. Vagyis egy ország sikerességét csupán a gazdasági növekedési ütemmel nem lehet mérni. Szükség

van a strukturális átalakulás, a gazdaság és a külkereskedelem szerkezeti változása, a vállalati szféra, a külső és belső pénzügyi helyzet, a világgazdasági pozíció és versenyképesség, valamint a lakosság állapota alakulásának a nyomon követésére is (például az ún. *human development index* által). Önmagában a gazdasági mutatók javulása még nem jelent modernizációt, legfeljebb csak az arra való képesség javulását. Emellett a gazdasági növekedést úgy kell megvalósítani, hogy ne veszélyeztesse a gazdasági stabilitást, s mind társadalmi, mind pedig ökológiai szempontból hosszú távon is fenntartható legyen.

3.5. A világgazdaság jelenlegi, globalizációnak nevezett fejlődési szakaszában, amikor a termelési tényezők – az áruk, a szolgáltatások, a munkaerő, a tőke és a pénz – mozgásának mértéke és kiterjedése minden eddigi szintet felülmúl, és a transznacionális vállalatok hálózatának bővülése és kiteljesedése sohasem látott méreteket ölt, a modernizáció elképzelhetetlen az ezen folyamatokból való kimaradás mellett. Elsősorban azoknak az országoknak sikerült tartós növekedési pályára állniuk és fejlettségbeli különbségeiket ledolgozniuk, akik

- * idejekorán liberalizálták gazdaságukat, és nyitottak a világgazdaság felé,
- * termelésükkel és exportstruktúrájukkal rugalmasan alkalmazkodtak a világgazdasági folyamatokhoz,
- * tőkekapcsolataik révén is a világgazdasághoz kapcsolódtak, előbb mint a külföldi tőke telephelyei, vagyis mint tőkeimportőrök, később pedig mint tőkeexportőrök (Portugália például már 1998-ra nettó befektetővé vált, s jelenleg a világ 8. legnagyobb külföldi vállalati befektetésekkel rendelkező országa.), s
- * beépültek a transznacionális vállalatok által kiépített és uralt világhálózatokba, kezdetben mint résztvevők, telephelyek és beszállítók (mint ahogy azt Írország tette), később pedig mint aktorok (erre példa a finn Nokia).

3.5.1. Éppen a jelenleg élenjáró Finnországnak a 60-as és 70-es évekbeli gazdaságtörténete a bizonyíték arra, hogy a világpiactól való elzárás/elzárkózás (a biztos szovjet piac elkényelmesítő és a világpiactól izoláló hatása, valamint a zárt, erősen oligopolizált belső piac) ideig-óráig eredményezhet gazdasági növekedést, de konzerválja az egyoldalú függést és a torz struktúrát. Ugyanakkor van példa arra is (nevezetesen Szlovéniáé), hogy egy ország fokozatos liberalizáció és struktúraátalakítás, lassú privatizáció, megfontolt külföldi tőkebeengedés mellett – alapvetően a hazai gazdaság megerősítésével, a sikeresen és nyereségesen működő ágazatok hazai kézben tartásával, az erős hazai közép- és nagyvállalatok támogatásával – tudott gazdasági növekedést és fejlődést elérni. (2000 végéig mindössze 3 milliárd dollár értékű külföldi tőke áramlott Szlovéniába.)

3.6. A világgazdaság jelenlegi fejlődési szakaszában, vagyis a tőke, a technológia és az információ viharos gyorsaságú áramlása mellett, valamint a lejátszódott szervezeti átalakulások következtében leértékelődik egy ország méretének jelentősége, vagyis a kis országok helyzeti hátránya csökken, sőt lehetőségeik nagyobb rugalmasságuk következtében még nőhetnek is (például a piaci rések kitöltése révén). Ugyanakkor a kis országok – a szűk belső piacból fakadó exportorientációs kényszer következtében – sokkal jobban rá vannak szorulva arra, hogy betartsák a világpiaci játékszabályokat, s a világban tekintélyre tegyenek szert, illetve megtartsák jó hírüket.

3.6.1. A fenti változások mellett azonban továbbra is számolni kell a kis országok külső sebezhetőségével, amelyet megbízható, de rugalmas makroökonómiai politikával, külső és belső stabilitással, hatékony és rugalmas hazai piac kialakításával csökkenteni lehet. A külső sebezhetőség mértékét ugyanakkor növeli, hogy (az országok többségében) a modernizációt alapvetően külső tényezőkre (külföldi tőke, multinacionális vállalatok, EU) támaszkodva lehetett végrehajtani.

3.7. A sikeresen modernizálódó kis országok gazdasági fejlődésük során eljutottak vagy eljutnak a „termelési tényezők vezérelte növekedéstől” (vagyis, amikor a munkaerővel, a földdel, a nyersanyagokkal vagy a tőkével való ellátottság határozta meg a szakosodást) a „beruházások vezérelte növekedésen” keresztül (ahol a gazdaság tőkefelhalmozási képessége és tőkeellátottsága a meghatározó tényező a versenyképesség szempontjából) az „innováció vezérelte növekedésig”, ahol a versenyképesség-javulás fő forrása a belföldi K+F és az innovációs tevékenység. A harmadik szakasz országai a legfejlettebb országok. Közéjük tartozik ma már Finnország is, amelynek 20-25 év alatt sikerült az első szakaszból (amikor még elsősorban fa- és papíripari termékek gyártására és exportjára szakosodott) a második szakaszba eljutnia (amikor is már könnyű- és gépipari termékeket exportált nyugati piacra), majd pedig a 90-es évek elején a harmadik szakaszba lépett, amikor is az innováció és a K+F került a gazdaságpolitika középpontjába. Ez az a szakasz, amikor a korábbi technológiát importáló s azt adaptáló országok maguk is technológiafejlesztőkké és technológiaexportőrökké válnak.

3.8. A perifériából a félperifériába, illetve abból a centrum felé mozdulás magával hozza az ország függési viszonyainak, illetve azok jellegének változását, az egyoldalú függéstől a kölcsönös függés, illetve a mások függévé tételére való képesség felé való elmozdulást. Írország, illetve Görögország példája ugyanakkor azt is mutatja, hogy a gazdasági fejlődés megindulása nem jár azonnal együtt a függőségi viszonyok megváltozásával, hiszen mindkét ország megtartotta egy függő ország bizonyos jellemzőit.

3.9. A vizsgált országok mindegyikében a siker meghatározó tényezője volt a külföldi tőke beáramlása és a külföldi beruházások. Ezek kezdetben az importált *input*-ok összerelésével és exportjával voltak kapcsolatosak, a munkaintenzív iparágakban (Írország, Portugália), később pedig a technológiaintenzív ágazatokban (Finnország) valósultak meg, s jelentős termelés- és exportnövelő, piaci kapcsolatbővítő, illetve szerkezetátalakító, valamint technológiafejlesztő és innovatív hatással jártak. A külföldi tőke felzárkózásban játszott szerepét mutatja, hogy Írországban a GDP és a GNP különbsége mintegy 14%-os.

3.9.1. A kedvező hatások mellett azonban meg kell említeni, hogy igen sok országban (például Írország) a külföldi tőke beáramlása és tevékenysége szerkezeti dualizmus kialakulásához vezetett. Vagyis a hazai vállalatok szinte kizárólag a hagyományos iparágakban, kevésbé fejlett technológiával és alacsonyabb világpiaci versenyképességgel működnek, míg a modern, fejlett és erős világpiaci versenyképességgel rendelkező szektorokat a multinacionális vállalatok uralják. Az országtanulmányok azt mutatják, hogy amint egy kevésbé fejlett országban a fejlődés motorjává a külföldi (transznacionális) vállalati szféra válik, a hazai szférában rendkívül megnehezül a tőkefelhalmozás, ellehetetlenül a fejlődés, s nem tud erős hazai középréteg kialakulni. Valójában a hazai szféra jövője attól függ, hogy mennyiben képes a multinacionális vállalatok teremtette/diktálta munkamegosztásba bekapcsolódni, s mennyiben tudja az általuk teremtett hálózat adta lehetőségeket kihasználni. Emellett az egyes modernizációs utak tanulmányozása azt mutatja, hogy minden piacnyitó, a külföldi tőkét beengedő, kis és kevésbé fejlett országban megfigyelhető – a fenti duális struktúrán kívül – a kisvállalkozások sokasodása, ami a munka- és megélhetési lehetőség nélkül maradottak egyetlen érvényesülési esélye marad.

3.9.2. A külföldi tőkét az egyes országok alábbi jellemzői vonzották:

- * a kedvező tényezőellátottság, vagyis a bőséges, képzettségéhez mérten olcsó és innovatív munkaerő, a rugalmas munkaerőpiac, a fejlett infrastruktúra, a kedvező földrajzi fekvés, az alacsony termelési költségek, vagyis a kedvező megtérülési feltételek;
- * a nyújtott kedvezmények, azaz az adókedvezmények, az állami megrendelések (Görögország), az infrastruktúrával kiépített telephely (Írország), a beruházástámogatás, a munkahelyteremtés és a képzés finanszírozása, az épületek kedvezményes bérbeadása, az olcsó szolgáltatások, az exporthitel-granancia, illetve egyéb befektetésösztönző eszközök;
- * a kedvező politikai és gazdasági kurzus, vagyis a privatizáció, a tulajdonhoz való hozzájutás feltételeinek javítása, a kiszámítható és kedvező monetáris politika, a kon-

szolidált bankrendszer, a valutakonvertibilitás, az árfolyamok stabilitása, az adórendszer fejlettsége, a külkereskedelem nyitottsága, a törvényhozás állapota, a kedvező és stabilizálódó makromutatók, a csökkenő infláció, a vámok mértéke, az adminisztratív eljárások egyszerűsítése, a korrupció mértéke, a politikai biztonság, az egymást követő kormányok gazdaságpolitikai irányvonalának folytonossága, a politika gazdaságba való beleszólásának mértéke.

3.10. Az országok felzárkózásában jelentős szerepet játszó másik külső tényező az EU-csatlakozás, illetve a csatlakozás melletti döntés (Finnországban és Görögországban) és az ezt előkészítő stratégia, valamint az EMU-tagság, illetve ezeknek a lehetősége, elérhető közelségbe kerülése volt. Egyrészt az EU-tagság elnyerése érdekében a tagjelölt országok olyan lépéseket, intézkedéseket tettek meg, amelyeket egyébként is meg kellett volna tenniük, de a tagság előbbre hozta/kikényszerítette, illetve feltételül szabta megvalósításukat. Ilyen volt a tagság feltételül szabott kereskedelem-liberalizáció és nyitás (amelyet például Írország már a jóval a csatlakozás előtt megkezdett és magas fokra vitt), ugyanakkor ez még önmagában nem vezetett felzárkózáshoz. Ugyancsak ebbe a körbe tartozik a konvergen-ciakritériumok teljesítése, amelyeket például az egyébként kevésbé dinamikus növekvő és strukturális problémákkal küzdő Görögország teljesített olyan sikeresen, hogy EMU-taggá tudott válni. A fentiekhez hasonló modernizációs hatással járhat a tagjelölt kelet- és közép-európai országok csatlakozási feltételeinek teljesítése is (például az *acquis communautaire* átvétele, a piacgazdaság kiépítése, a privatizáció, a kereskedelem liberalizálása, a demokrácia fejlesztése).

3.10.1. Az EU-tagság másik modernizációs hatása pedig a tagság elnyerése után következett be. Egyértelmű volt a kevésbé fejlett, az EU költségvetése által kedvezményezett országok haszna, hiszen igen sok esetben – például Írországban – GDP-jük 6-8%-át kapták meg a taggá vált országok EU-transzferek formájában. Portugália például 1989 és 1993 között 8,45 milliárd eurót kapott a strukturális alapokból, 1994 és 1999 között pedig 13,98 milliárd eurót, vagyis mintegy 1400 euró esett egy portugál lakosra. A transzferek felhasználásában azonban jelentős különbségek voltak a kedvezményezettek körében. Azok az országok profitáltak legtöbbször, akik a transzfereket az infrastruktúrára, a beruházásokra, az emberi erőforrások fejlesztésére, azaz oktatásra és egészségügyre, valamint a gazdaság versenyképességének javítására használták fel (például Írország, Portugália és Spanyolország, ellentétben Görögországgal, ahol az EU-ból érkező összegeket nem a GDP növekedését eredményező módon hasznosították).

3.10.2. Szemben az EU-transzferekkel a kibővült és egységes piac nem volt egyértelműen előnyös a kevésbé fejlett országok számára: igen sok esetben a tagság után erőteljes kereskedelmimérleg-romlás következett be (például Portugáliában vagy Görögor-

szágban az agrárkereskedelem esetében). Mindkét országban az unióval folytatott kereskedelem deficitjét csak 30%-ban kompenzálták az EU-transzferek. Hozzá kell tenni, hogy elsősorban azokban az országokban következett be piacvesztés és a hazai vállalatok pozícióvesztése, ahol a tagság utánra halasztották a kereskedelem liberalizálását (mint például Portugáliában), ahol protekcionista, a hazai piacot védő gazdaságpolitikát folytattak (Görögország), illetve ahol már a korábbi gazdasági növekedés is importigényes volt (például Írországbán), vagy ahol a versenyképességi különbségek következtében az EU-árak kiszorították a hazait a belső piacról. Pozitív üzenet Magyarország számára, hogy jelentősebb kereskedelmimérleg-romlás ott nem következett be (például Írország), ahol már a tagság elnyerése előtt végrehajtották a nyitást és a kereskedelem liberalizálását.

3.10.3. Pótlólagos hatásként említhető, hogy az EU-tagság, illetve annak lehetősége szinte valamennyi ország esetében a tőkevonzó képesség további emelkedésével, illetve növekvő tőkebeáramlással járt együtt: Portugália esetében például, míg 1986-ban, vagyis a csatlakozás évében az éves működőtőke-beáramlás a GDP 0,5%-át tette ki, és a bruttó beruházások 2,5%-át fedezte, addig 1990-ben a megfelelő arányszámok 3,8, illetve 14,0% voltak. Különösen a spanyol tőkebeáramlás nőtt meg erőteljesen. A tőkebeáramlást elősegítette az EU-transzferek finanszírozta programok hatására bekövetkező javuló profitkilátás. Összességében a vizsgált országok esetében egyértelmű volt, hogy az EU-tagság hozzájárult ahhoz, hogy a taggá vált országokban az egy főre eső GDP közeledjék az EU-átlagához (Írországbán például már mintegy 7%-kal meg is haladta az EU-átlagot, holott a csatlakozáskor alig több mint a felét tette ki, akárcsak Magyarország esetében). Mivel az EU-transzferek jelentős részét infrastrukturális beruházásokra fordították, ez jelentős mértékben hozzájárult az országok modernizációjához.

3.11. A sikeres felzárkózás és modernizáció belső tényezői közül valamennyi ország esetében meghatározó volt a humán tényező, nevezetesen a munkaerő ára, minősége, termelékenysége, adaptivitása, tanulási készsége, innovatív képessége, teljesítményorientáltsága, mobilitása és a munkaerőpiac rugalmassága. Írország példája azt bizonyítja, hogy az ír versenyképesség egyik leglényegesebb összetevője a bőségesen rendelkezésre álló, viszonylag magasan képzett, olcsó, alacsony szervezettségű és együttműködő munkaerő volt.

3.11.1. Természetesen a munkaerő minőségét, összetételét alapvetően a nemzeti oktatás és szakképzés állapota, illetve az ide irányuló beruházás határozza meg. A sikeresen modernizálódó országok mindegyike időben felismerte az oktatás és a szakképzés más-sal nem helyettesíthető fontosságát. Írországbán 1997-ben a 20-24 éves korosztálynak már 75%-a érettségizett és 50%-a pedig felsőfokú oktatásban részesült. A modernizáci-

öt sikeresen megvalósító országokban felismerték, hogy a „tudásalapú társadalom” alapja a „tanuló társadalom” (Finnország). Az oktatásnak, a szakképzésnek, az egymásra épülő képzési formáknak a piac, illetve a világpiacon helytállni igyekvő vállalatok igényeihez kell igazodniuk, amelyek egyre inkább a feladatorientált, specializált tudású szakembereket keresik. Finnország sikerének egyik titka éppen az volt, hogy oktatási, képzési rendszere szorosan követi a gazdaság, illetve az innovációs rendszer igényeit, s Finnország még mindig olyan ütemben gyarapítja szellemi tőkéjét, mint ahogyan azt a felzárkózási szakaszban tette.

3.11.2. Az oktatás és a képzés mellett a felzárkózáshoz és a modernizációhoz, az innováció vezérelte növekedés megvalósításához elengedhetetlen a kutatás és fejlesztés, valamint a technológiafejlesztés kiemelt kezelése. Finnországban 1998-ban a K+F ráfordítások a GDP 2,92%-át tették ki, Írországban 1,43%-át, Szlovéniában 1,4%-át, Lengyelországban azonban csupán 0,76%-át.

3.12. Az egyes országok felzárkózása és a modernizáció mindenütt a makro- és a mikrostruktúra átalakulásával, szervezeti modernizációjával, strukturális váltással járt együtt. Ez a hagyományos gazdasági ágak (bányászat, mezőgazdaság, nyersanyag- és munkaintenzív iparágak) fokozatos termelési, foglalkoztatási és külkereskedelmi térvésztését jelentette a magas hozzáadott értékű, technológia- és tudásintenzív iparágak, illetve a szolgáltatások javára. Egyes országok (például Lengyelország) vizsgálata azt mutatja, hogy a strukturális problémák nem kerülhetők meg, megoldásuk korlátlan ideig nem odázható el.

3.12.1. A sikeresen modernizálódó és rendszerváltó országokban a makrostruktúra átalakulása mindenütt a vállalatszerkezet, vagyis a mikrostruktúra, és az intézményrendszer átalakulásával, korszerűsítésével, racionalizálásával együtt következett be. Sőt egyes országokban a mikrostruktúra átalakulása, világgazdasági és világpiacon vagy EU-integrációja megelőzte a gazdaság egészéét. Egyértelművé vált, hogy vállalati szintű átalakulás nélkül nincs sikeres transzformáció és modernizáció.

3.13. A sikeresen modernizáló országokban határozottan kivehető az állam megváltozott szerepe, már csak azért is, mivel a globalizáció és a multinacionális vállalatok az állam tevékenységének szelektív korlátozását igénylik, s a túlzott állami szerepvállalás akadályozza a versenyképesség növekedését. Az állam tulajdonosi szerepe a transzformáció gerincét és a modernizáció feltételét jelentő privatizáció kibontakozásával és kiteljesedésével egyre szűkebb területre koncentrálódik. Ugyanakkor egyes rendszerváltó országokban (például Lengyelországban) megfigyelhető a gazdaság kettészakadása, egy dinamikus fejlődő magánszektorra és a lemaradó ágazatokat felölölő állami szektorra.

A tulajdonosi szerepen túl visszaszorul az állam újraelosztó, támogató és közvetlen irányító szerepe is.

3.13.1. Ugyanakkor a sikeres modernizációt végrehajtó országokban az államnak továbbra is jelentős kezdeményező, fejlesztő szerepe van az alábbi területeken:

- * a gazdaságstratégia, a struktúrapolitika (iparpolitika) kialakítása és az azt megvalósítani hivatott gazdaságpolitika kidolgozása (ténylegesen azon politikákra szükségszerű koncentrálni – versenypolitika, iparpolitika, technológiapolitika, regionális politika, környezetvédelmi politika –, amelyek közvetlen hatással vannak a termelés szerkezetére, a termelékenységre, az innovációs képességekre és a versenyképességre);
- * az infrastruktúra fejlesztése;
- * az oktatás, a szakképzés és a K+F-tevékenység támogatása, a gazdaság innovációs képességének erősítése;
- * az egészségügy, valamint a szociálpolitika;
- * a környezetvédelem (annál is inkább, mivel a gazdasági növekedés szinte minden országban a környezet jelentős pusztulásával járt együtt, s ennek korrigálására becslések szerint az egyes országok GDP-jének 2%-át kellene fordítani);
- * a megtakarítások ösztönzése és a beruházások támogatása;
- * a külföldi tőke vonzása és a gazdaság alkalmassá tétele a világgazdasági integrálódásra;
- * a belföldi verseny ösztönzése, a fogyasztók belföldi termékek iránti preferenciájának növelése;
- * a hazai vállalatok nemzetközi versenyképességének javítása;
- * a modernizáció állami és félállami intézményeinek létrehozása;
- * a társadalommal való párbeszéd (például bérekről) megvalósítása.

3.13.2. Természetesen az intézményrendszernek, a gazdaság szabályozó és ösztönző rendszerének az állam megváltozott szerepéhez kell igazodnia.

3.14. A vizsgált országokban végbement gazdasági modernizációban igen nagy szerepük volt a társadalmi tényezőknek. Nevezetesen:

- * a szociális viszonyoknak, a társadalmi kohézióknak;
- * a társadalmi konszenzusnak, a társadalmi konszenzusra törekvő és azt megvalósítani képes, elkötelezetten nyitás- és EU-párti kormányzásnak;

- * a társadalmi fogadókészségnek;
- * a társadalom különböző rétegeivel való párbeszédnek (például a fejlesztési irányokról, a bérek befagyasztásáról vagy a közterhekről), a szakszervezetekkel és a munkaadókkal való párbeszédnek (például a konvergenciakritériumot jelentő alacsony infláció elérése érdekében Portugáliában);
- * a szociális partnerségnek, a lakosságnak, a társadalom különböző rétegei bevonásának (az ún. *social inclusion*-nak).

3.14.1. Vizsgálataink szerint a társadalmi kohézió azokban az országokban volt nagyobb, ahol

- * a regionális különbségek kisebbek,
- * az életszínvonal magasabb,
- * a középréteg nagy létszámú,
- * az ország gazdasági szerkezete a poszt-indusztrializáció irányába mozdul el, és
- * tudati szinten a poszt-materiális értékrend érvényesül, amely segít a különböző jövedelmi és társadalmi helyzetben lévő csoportok közötti feszültség oldásában.

3.14.2. A társadalmi kohézió és konszenzus fontosságát mutatja, hogy Görögországban például ennek hiánya vezetett az 1986-90-es stabilizációs kísérlet kudarcához. Ugyanakkor pedig a finn siker egyik titka éppen a lutheránus értékekre épülő társadalmi szolidaritás volt, az állandó konszenzusra törekvés, a modernizációt és a liberalizációt támogató erős társadalmi egyetértés. A szakszervezetekkel és a munkaadókkal való párbeszédnek volt köszönhető, hogy Portugáliában az infláció mértékét az 1992-es 11%-ról 1999-re 2,2%-ra sikerült csökkenteni. A társadalmi konszenzus megteremtéséhez Portugáliában az is hozzájárult, hogy a lakosság etnikai, nyelvi, kulturális és vallási szempontból nagyjából egységes.

3.15. A gazdasági és társadalmi tényezők mellett a sikeres modernizációban és a növekedési pálya kialakításában igen nagy szerepük volt – és egyre inkább lesz – az ún. metagazdasági tényezőknek. Ilyenek a jogviszonyok, a jogbiztonság, az államigazgatás és állami szabályozás, a politikai stabilitás, a gazdaságpolitika kiszámíthatósága, a jogállami stabilitás, a társadalmi biztonság, az állam és az állampolgárok kiegyensúlyozott, kiszámítható viszonya, a kormány ígéretei és tettei közötti összhang, a kormányon belüli konszenzus, a demokrácia fejlettsége. Finnország gazdasági sikereiben igen jelentős szerepet játszott a lutheránus etika és a természetnek való kiszolgáltatottság miatt kialakult erős közösségi tudat, a nemzeti kohézió, a bátorság, a szívósság, a munkabírási, a

tűrőképesség. Mindezekből az következik, hogy a fenti tényezők hiánya vagy működés-képtelensége, illetve olyan tényezők megléte, mint például a gazdasági tehetetlenség, a politikai instabilitás stb. visszavethetik a megindult modernizációs folyamatot.

3.16. Természetesen a gazdasági felzárkózás és a modernizáció nem jelenti az illető ország egész társadalmá helyzetének azonnali kedvezőbbé válását. A sikeres modernizációt végrehajtó országok példája ugyanis azt mutatja, hogy – nem utolsósorban a külföldi tőke beáramlásának hatására – jelentős feszültségek keletkeztek a jövedelmi és a regionális különbségek emelkedése, a társadalmi polarizáció és az esélyegyenlőség csökkenése következtében. Az így létrejövő társadalmi és területi dezintegráció pedig veszélyeztetheti a már elért modernizációs szintet, illetve annak további emelését. Az országtanulmányok egyértelművé tették, hogy nincs gazdasági fejlődés, gazdasági integráció a társadalom, az emberek „fejlődése”, a társadalmi integráció megvalósulása nélkül és feszítő regionális különbségek közepette. Nem véletlen, hogy Finnország az Európai Unió, Szlovénia pedig az átalakuló országok regionálisan legkiegyenlítettebb országai közé tartoznak. Ráadásul az is megállapítható, hogy a társadalmi és regionális különbségek kisebbnek érződnek a társadalmi kohézió és szolidaritás feltételei között. Portugália példája pedig azt mutatja, hogy a regionális és társadalmi egyenlőtlenségek kiéleződésének okozója lehet, ha valamely eredetileg és adottságai révén agrárország – az iparosításra koncentrálva – elhanyagolja a mezőgazdaság és a vidék fejlesztését.

3.16.1. A fentiekből az következik, hogy az egyes országok fejlettségi szintjének emelkedése és modernizációja elképzelhetetlen hatékony társadalompolitika nélkül. Ennek feladata, hogy egyenlőséget és szociális védelmet biztosítson az embereknek: egyenlőséget a társadalmi szolgáltatásokhoz való hozzáférést illetően, szociális védelmet pedig a javak és szolgáltatások redisztribúciója révén.

3.16.2. Ugyancsak feszültség forrása lehet, hogy mire költsék a meginduló gazdasági növekedés eredményét. Finnországban például egyetértés alakult ki, hogy a kezdődő növekedés minél nagyobb részét fordítsák oktatásra a jólét gyorsabb növelése helyett. Talán ez is közrejátszott abban, hogy Finnországnak sikerült a második szakaszból a harmadikba jutnia. Írországban a költségvetési többletet – az államadósság finanszírozása mellett – a jövő számára tartalékolt nyugdíjalapokba (*pension funds for the future*) fektetik. Észtországban a privatizációs bevételeket egy stabilizációs tartalékba különítik el, amelyből a reformokat, illetve a hosszú távú beruházásokat finanszírozzák. A fenti példák azt mutatják, hogy érdemes bizonyos rövid távú előnyökről lemondani a hosszabb távú haszon érdekében.

3.17. A gazdasági és társadalmi átalakulással, az oktatás és képzés előtérbe helyezésével párhuzamosan bekövetkezik/bekövetkezhet a tudati szféra lassú, de jelentős átalakulása. Ennek középpontjában a materiális értékorientációról a poszt-materiális értékorientáció felé való elmozdulás áll. Míg a materiális értékorientáltság a fejlődést kizárólag gazdasági, hatékonysági kérdésként kezeli, s más fejlődési célok (egyéni jogok, életminőség) kevésbé fontosak számára, nagyfokú az individualizmus és a döntéshozatalban csekély az együttműködésre való törekvés, addig a poszt-materiális értékorientáció a gazdasági hatékonyságnál fontosabbnak tartja az életminőséget, a környezetvédelmet, a demokráciát, a kisebbségek védelmét és a civil kezdeményezést.

*

A kutatás során az alábbi, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetében hozzáférhető esettanulmányok készültek:

- * Artner Annamária: *Modernizációs stratégiák az új világgazdasági helyzetben. Írország és Görögország példája*, Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézete (VKI), 2000. november, 60 p.
- * Artner Annamária: *Modernizációs stratégiák az új világgazdasági helyzetben. Görögország példája*, Budapest, MTA VKI, 2000. június, 36 p.
- * Éltető Andrea: *Portugália modernizációja*, MTA VKI, Budapest, 2001. február, 34 p.
- * Éltető Andrea – Hercsuth Andrea: *Katalónia modernizációja*, MTA VKI, Budapest, 2000. október, 29 p.
- * Novák Tamás: *Modernizációs stratégiák az új világgazdasági helyzetben. Szlovénia példája*, MTA VKI, Budapest, 2001. február, 35 p.
- * Tiba Zoltán: *Modernizációs törekvések az új világgazdasági rendben. Észtország példája*, MTA VKI, Budapest, 2001. január, 51 p.
- * Török Ádám: *A gazdasági modernizáció stratégiája Finnországban*, Budapest, 2000. augusztus, 47 p.
- * Wisniewski Anna: *Modernizációs stratégiák az új világgazdasági helyzetben. Lengyelország példája*, MTA VKI, Budapest, 2001. február, 36 p.

* * * * *